

***CONSIDERAȚII ISTORICO-HERALDICE PRIVIND
STEMA ȘI STIHURILE LA STEMĂ ȚĂRII REGĂSITE ÎN
CARTEA DE ÎNVĂȚĂTURĂ (CAZANIA LUI VARLAAM),
IAȘI, 1643***

Alexandru-Daniel PITICARI

Résumé: L'article vise à analyser, d'un point de vue historique et héraldique, les armoiries et les poèmes d'armoiries, trouvés dans un important livre de commentaires des Évangiles, *Kazania*, imprimé à Iași, en 1643, écrit par le savant moldave et métropolitain, Varlaam Moțoc. Le métropolitain Varlaam est celui qui a introduit le genre littéraire des vers d'armoiries en Moldavie. Le blason remet en cause les insignes armoriés de Moldavie et la personne du prince, ces motifs occupant la place centrale.

Mots-clés: livre roumain ancien, vers d'armoiries, héraldique, *Kazania de Varlaam*.

Stihurile la herbul (stema) țării, compuse în spațiul moldav, nu sunt la fel de ample precum cele alcătuite și regăsite pe cărțile românești vechi din Țara Românească. Din punct de vedere cantitativ, dacă în Țara Românească numărul de poezii, scrise în limba română, dedicate stemei țării, se ridică la 59 și acoperă intervalul cronologic 1635-1820; în Moldova, în schimb, cunoaștem doar un număr de 22 de stihuri la stemă, ce acoperă intervalul 1644-1825¹.

¹ BAR – Cluj-Napoca, CRV, *passim*; Tudor Nedelcea, *Stihuri...*, *passim*; BRV, I-IV, *passim*.

Cu privire la autorul *Cărții de învățătură ...*, Florea Mureșanu, în lucrarea *Cazania lui Varlaam 1643-1943: Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, susținea că mitropolitul Varlaam al Moldovei aparținea „[...] unei familii nobile de răzeși, stăpâni de moșii, sate și vaduri în ținutul Putnei”². Cercetările mai vechi și mai noi cu privire la biografia ierarhului consideră că: „[...] viitorul mitropolit se numea probabil, ca mirean, Vasile Moțoc. Deprinde greaca și slavona la mănăstirea Secu, cu un învățat călugăr, Dositei, și cu Mitrofan, viitor episcop, care se afla aici între 1608 și 1613. Nu este exclus ca educația religioasă și spirituală a lui Varlaam să se fi desfășurat în preajma lui Anastasie Crimca”³.

Din punct de vedere bibliologic, *Cazania / Cartea de învățătură* se prezintă *in folio*, având 3 foi liminare la început, 384 + 116 foi numerotate și 3 foi la sfârșit⁴. Titlul cărții este următorul: „Carte românească / de învățătură⁵, dumenecele/ preste an și la praznice⁷ împărăte-/ști⁸. Și la svinți Mari./ Cu zisa⁹ și cu toată¹⁰ cheltuiala/ lui Vasilie voivodul./ Și domnul¹¹ Țării¹² Moldovei. Di

² Florea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam: 1643-1943: prezentare în imagini*, Kolozsvár (Cluj), Editor Emil Hațieganu, 1944, p. 4 [În continuare citat ca: *Cazania lui Varlaam...*].

³ Algeria Simota, *vocea „Varlaam, mitropolit”*, în DLR, p. 882.

⁴ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură, dumenecele/ preste an și la praznice împărătești. Și la svinți Mari. Cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie voivodul. Și domnul Țării Moldovei. Di în multe scripturi tălmăcită. Di în limba sloveniască pre limba Romeniască. De Varlam, mitropolitul de Țara Moldovei. În Tiparul Domnesc. În Mănăstirea/ a trei Steli, în Iași. De la Hristos 1643*, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, passim (În continuare citat ca: Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643); Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830), tomul I (1508-1716)*, București, Edițiunea Academiei Române, 1903, p. 137-143, nr. 45; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973, p. 169; Dan Râpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche: Additamenta I (1536-1830)*, Cuvânt înainte de Acad. Dan Simonescu, Indice de Maria Jaklovsky, Bogdan Victor Toader, Galați, Editura Alma, 2000, p. 153-161, nr. 45; Otilia Urs, *Catalogul cărții românești vechi din Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011, p. 46-47, nr. 14.

⁵ românească.

⁶ învățătură.

⁷ lapraznice.

⁸ împărăte-/ști.

⁹ Cuzisa.

¹⁰ cutoată.

în multe¹³/ scripturi tălmăcită¹⁴. Di în limba¹⁵/ sloveniască¹⁶ pre limba¹⁷ Romeniască./ De Varlam¹⁸, mitropolitul/ de Țara¹⁹ Moldovei/ În Tiparul Domnesc²⁰. În Mănăstirea/ a trei²¹ Steli²², în Iași. De la²³ Hristos 1643²⁴. Primul rând al titlului a fost imprimat în roșu, literele având dimensiunea de 1,9 cm²⁵. Rândul al șaselea a fost imprimat tot în culoarea roșie, caracterele având dimensiunea de 1,1 cm²⁶. Rândurile 10, 11, 12 și 13 au fost de asemenea imprimate în culoarea roșie, literele fiind mai mici, dimensiunea acestora variind între 0,3 și 0,4 cm. Rândurile imprimate în culoarea neagră sunt cele regăsite pe pozițiile 2, 3, 4 și 5, respectiv 7, 8 și 9, dimensiunea acestor litere variind între 0,3 și 0,7 cm²⁷.

Textul titlului²⁸ astfel imprimat a fost așezat în mijlocul unui chenar de poartă²⁹ bogat decorat, având dimensiunile de 36, 6 x 16, 2 cm³⁰. Secțiunea

¹¹ domnulъ.

¹² țării.

¹³ diînmulte.

¹⁴ tălmăcită.

¹⁵ diînlimba.

¹⁶ sloveniască.

¹⁷ prelimba.

¹⁸ Varlamъ.

¹⁹ dețara.

²⁰ Domnescъ.

²¹ atrei.

²² Trei Ierarhi.

²³ Dela.

²⁴ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Cartea românească de învățătură / Cazania lui Varlaam* a fost imprimată cu două foi de titlu diferite. Diferența dintre foile de titlu este dată de concepția artistică a chenarelor de poartă care împodobesc aceste pagini de început ale cărții. În cercetarea prezentă am analizat și descris pagina de titlu cu chenarul de poartă cel mai bogat decorat. Pentru cealaltă variantă a paginii de titlu a se vedea: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, I, pl. 123.

²⁹ Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții: Lexicon. Vademecum pentru editori, ziariști, tipografi, bibliotecari, librari, documentariști, arhiviști, muzeografi, profesori și studenți*, București, Editura Enciclopedică, 1992, p. 27, p. 82, p. 270-271.

superioară a acestui chenar a fost împărțită în trei registre în care se regăesc trei medalioane, registrele și medalioanele fiind delimitate între ele prin intermediul a două coloane cu capiteluri, decorate cu motive vegetale stilizate³¹. Registrul superior central prezintă un medalion oval în care a fost reprezentat Iisus Cristos, văzut din față, binecuvântând și ținând cu mâna stângă o evanghelie deschisă. În stânga acestei secțiuni a chenarului de poartă a fost reprezentat Sfântul Apostol și Evanghelist Matei, ce ține în mâna dreaptă evanghelia sa³². La dreapta sa a fost reprezentat și un înger (simbolul tipic al acestui evanghelist și sfânt). În al treilea registru din partea superioară a chenarului de poartă privitorul îl poate vedea reprezentat, într-un medalion semioval, pe Sfântul Apostol și Evanghelist Marcu, înfățișat cu evanghelia sa în mâini și însoțit, în partea inferioară stângă de un cap de leu – simbolul tradițional al acestuia³³. Secțiunea inferioară a chenarului de poartă a fost divizat tot în trei registre. Registrul central îi înfățișează pe Sfinții Trei Ierarhi Vasile cel Mare, Grigore de Nazians și Ioan Gură de Aur, îmbrăcați în ornate liturgice de tip bizantin³⁴. Registrul în care au fost redați cei trei sfinți este flancat, la stânga privitorului, de reprezentarea Sfântului Apostol și Evanghelist Luca, acompaniat de simbolul său tradițional: vițelul; iar la dreapta privitorului de reprezentarea Sfântului Apostol și Evanghelist Ioan, acompaniat fiind, la fel ca în cazul celorlalți trei evangheliști, de simbolul său: vulturul³⁵. Secțiunea superioară și inferioară ale chenarului de poartă sunt unite armonios prin intermediul a două secțiuni, dispuse pe laturile dreaptă și stângă ale paginii de titlu³⁶. În secțiunea din partea stângă a privitorului au fost înfățișați Sfântul Petru și Sfântul Ioan cel Nou, iar în secțiunea din partea dreaptă a privitorului au fost înfățișați Sfântul Pavel și Sfânta Parascheva³⁷. Dimensiunea literelor din textele care acompaniază reprezentările lui Iisus Cristos, a Fecioarei Maria și ale celorlalți sfinți este mult

³⁰ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu.

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ *Ibidem.*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ *Ibidem.*

mai mică decât dimensiunea literelor folosite la imprimarea titlului lucrării, acestea variind între 0,6 și 0,2 cm³⁸.

În ceea ce privește stema regăsită în *Cazania / Cartea de învățătură...*, aceasta a fost imprimată pe *verso*-ul paginii de titlu³⁹ și este compusă dintr-un scut ce poate fi cu greu încadrat din punct de vedere tipologic. Ținând cont de înfățișarea sa, scutul ar putea proveni fie din spațiul german, fie din spațiul polonez al secolelor XVI-XVII⁴⁰. Scutul prezintă o serie de decorațiuni în părțile superioare și pe cele două laturi, care ne trimit către ornamentica de tip baroc. Câmpul scutului este încărcat cu un cap de bour, văzut din față, având coarnele recurbate, între coarnele bovideului aflându-se o stea cu 6 raze⁴¹. Deasupra stelei se află dispusă (pe vârful coarnelor bovideului) o coroană sui-generis deschisă, cu trei fleuroane⁴². În partea dextră a capului de bour câmpul scutului este încărcat cu un soare animat cu 16 raze, iar în partea senestră se află o lună crai-nou animată⁴³. Deasupra scutului au fost dispuse în săritoare⁴⁴ însemnele de putere ale domniei (sabia și buzduganul)⁴⁵. Sabia are tăișul îndreptat către senestra, iar buzduganul are măciulia îndreptată către

³⁸ *Ibidem*; Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 137-138, nr. 45; Otilia Urs, *op. cit.*, p. 44, nr. 14.

³⁹ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu.

⁴⁰ Otfried Neubecker, J. P. Brooke-Little, Robert Tobler, *Heraldry: sources, symbols and meaning*, London, Little, Brown and Company, 1997, p. 76-77; Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica: Tratat tehnic*, București, Editura Științifică, 1974, p. 28-29, fig. 4 și 6, p. 29-30, fig. 10.

⁴¹ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 89, pl. XXIX, nr. 1-2.

⁴² Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, v^o; Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 89, pl. XXIX, nr. 1-2.

⁴³ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, v^o; Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 89, pl. XXIX, nr. 1-2.

⁴⁴ Marcel Sturdza-Săucești, *op. cit.*, p. 168, fig. 7.

⁴⁵ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, v^o; Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 89, pl. XXIX, nr. 1-2.

dextra⁴⁶. Sabia și buzduganul sunt surmontate de către o frumoasă coroană închisă cu trei fleuroane, pe semicercul central fiind montată o cruce⁴⁷.

Stihurile la herbul (stema) țării din *Cazania / Cartea de învățătură...* se află pe *verso*-ul paginii de titlu⁴⁸ și acompaniază stema, acestea având următorul conținut:

„Deși vedi când-va sămnu groaznicu,
 să nu te miri cându să arată puternicu.
 Că putearnicul puteria-lu închipuiaște,
 și slăvitulu podoaba-lu schizmește.
 Cap de buâr și la domnii Moldovenești,
 ca puteria aceii hieri să o socotești,
 De unde mari domni spre laudă ș-au făcut cale,
 de-acolo și Vasilie vod. au ceput lucrurile sale.
 Cu învățături ce în țara sa temeluiaște,
 nemuritoriu nume pre lume șiie zideazăte”⁴⁹.

După cum putem vedea, mitropolitul Varlaam și-a început blazonarea versificată prin următoarele cuvinte: „Deși vedi când-va sămnu groaznicu, să nu te miri cându să arată puternicu”⁵⁰. Prin termenul de „sămnu” autorul stihurilor a făcut referire la stema Țării Moldovei. Potrivit ierarhului, acest „sămnu”/stemă era unul „groaznic”, adică era un însemn care emana putere și deținea o serie de calități deosebite⁵¹. În ceea ce privește mobila principală din scut (capul de bour), Varlaam furnizează următoarele detalii: „Cap de buâr și la domnii Moldovenești, ca puteria acelii hieri să o socotești”⁵². Vedem faptul că

⁴⁶ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, v^o; Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 89, pl. XXIX, nr. 1-2.

⁴⁷ Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, v^o; Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, I, p. 138, nr. 45.

⁴⁸ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, I, p. 138, nr. 45; Tudor Nedelcea, *Stihuri la stema țării: Antologie*, Editura Tipo Moldova, p. 27; Varlaam Moțoc, Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură...*, 1643, BAR – Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, v^o.

⁴⁹ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, I, p. 138-139, nr. 45.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 138, nr. 45.

⁵¹ Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, Editura Saeculum I.O., 2000, p. 124.

⁵² Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, I, p. 139, nr. 45.

mitropolitul a realizat un paralelism între capul de bour – care emană putere – și persoana principilor moldoveni care, asociindu-se în mod simbolic cu capul de bour, beneficiau și ei de aceeași putere a capului de bovideu din stemă. Potrivit următoarelor versuri, din Țara Moldovei „ș-au făcut cale”⁵³ și au provenit domni iluștri, principii care s-au îngrijit în mod constant de aspectele culturale și spirituale ale țării pe care o aveau în grijă. Vasile Lupu nu face excepție de la regulă și astfel se înscrie în politica antecesorilor săi de sprijinire a culturii. Prin politica sa de mecenat cultural domnul „nemuritoriu nume pre lume șie zidește”⁵⁴.

Mitropolitul Varlaam, prin versurile la stemă, considera că domniile Moldovei aveau un rost foarte important: acela de a sprijini cultura, mediul livresc și producția tipografică. În viziunea mitropolitului, prin sprijinul acordat culturii, principele „țara sa temeluiaște”⁵⁵ – adică așează lucrurile pe un fundament solid, temeinic, care avea menirea de a apăra principatul de toate vicisitudinile politico-militare și de lipsa de continuitate în guvernare a boierimii și a domnilor. Dacă stăm să analizăm îndeaproape stihurile scrise de către Varlaam putem observa că acestea au o puternică încărcătură simbolică, mesajul lăsându-se decriptat de cititorul lor pe măsura înaintării în lectură și a supunerii acestora la meditație și judecată, reflecție. Deși sunt scurte și nu la fel de elaborate ca și stihurile la stemă scrise de omologul și contemporanul său de la sud de Carpați (Udriște Năsturel⁵⁶), epigrafele heraldice⁵⁷ ale mitropolitului constituie prima manifestare a acestui gen literar în spațiul moldav. Gen literar care se va împământeni și va prinde rădăcini adânci în Țara Moldovei, cunoscând o frumoasă evoluție în timp, pe parcursul a două secole și jumătate. Prin stihurile sale Varlaam amintește neconținut cititorului faptul că Țara Moldovei trebuia să rămână în continuare un principat puternic, putere care, în viziunea lui, se fundamenta pe o politică abilă, sigură și de durată a principilor față de mediul cultural și livresc. Este adevărat faptul că ierarhul de la Iași a și găsit în persoana lui Vasile Lupu dorința de luminare a norodului, de edificare

⁵³ *Ibidem*, p. 139, nr. 45.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 138, nr. 45.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 138, nr. 45.

⁵⁶ ****Euhologion sirěčŭ Moltŭvenik* / (trad.) *Evhologhion sau Moltŭvenic*, Câmpulung Muscel, 1635, BAR, CRV, nr. 35, f. 1, v^o.

⁵⁷ Eugen Negrici, *Începuturile poeziei românești*, Ediția a III-a, revăzută, București, Editura Muzeului Literaturii Române, 2020, p. 132-133.

de lăcașe de cult și de cultură, de propășire spirituală și politică. Cei doi (Vasile Lupu și Varlaam) au găsit mijloacele prin care să se sprijine reciproc și să acționeze în direcțiile dorite. Stihurile la stemă vorbesc și despre acest aspect, anume despre capacitatea și puterea domnilor de a acționa pe post de *mecena* în domeniul culturii și al artelor. Dacă bourul din stemă emana putere și deținea atribute speciale, domnii țării, preluând și imitând virtuțile heraldice asociate capului de bovideu, trebuiau să dea dovadă de înțelepciune, politică liniară și dreaptă, de sprijinire și „temeluire”⁵⁸ a țării. Această „temeluire”⁵⁹ a țării a fost într-adevăr realizată în anii de efervescență culturală din timpul domniei lui Vasile Lupu și al arhipăstoririi lui Varlaam Moțoc. Cei doi au reușit să conlucreze, să îmbine armonios dezideratele mediul eclesiastic și politic și să genereze opere de cultură laică și spirituală unice în istoria Țării Moldovei și nu numai. Din acest motiv și în concluzie, versurile la stemă ale mitropolitului de la Iași trebuie reținute, studiate și puse în legătură cu producțiile literare similare, scrise de către ceilalți oameni de litere și de cultură pe care Țara Moldovei i-a dat de-a lungul timpului.

⁵⁸ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, I, p. 139, nr. 45.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 139, nr. 45.

Fig. 1 (stânga) – *Carte românească de învățătură* ..., Iași, 1643, pagina de titlu a lucrării (după Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură* ..., 1643, BAR Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, ro).

Fig. 2 (dreapta) – *Carte românească de învățătură*..., Iași, 1643, Stema și stihurile la stemă, (după Varlaam Moțoc, *Carte românească de învățătură*..., 1643, BAR Cluj-Napoca, CRV, 41, pagina de titlu, v^o)

Alexandru-Daniel PITICARI
Biblioteca Academiei Române
Filiala Cluj-Napoca
alexandrudanielpiticari@gmail.com,
alexandru.piticari@academia-cj.ro